

ESKİ TÜRK YAZITLARINDAKİ BAZI KELİMELERİN ANLAMLARI ÜZERİNE YENİ TEKLİFLER

Aysima MİRSULTAN*

Özet

Bu makalede ben özellikle Uygur dili ve onun çağdaş ağızlarında Orhon döneminden kalan birçok kelimeyi göstermekle beraber, şimdiye kadar söz konusu olan bazı eski Türk kelimelerinin diğer Türk dillerindeki anlamını dikkate alarak bu sözcüklerle ilgili anlamlandırma teklifi sunmaya çalışacağım.

Anahtar kelimeler: Orhon Türkçesi, Uygur Türkçesi , çağdaş Uygur ağızları.

New Assumptions About the Meaning of Some Words in Old Turkic Epitaphs

Abstract

This article presents some Old Turkic words, which are still existed in modern Uyghur and its dialects. Furthermore, some new assumptions are put forward about the meaning of some Old Turkic words, which haven't been enough clarified before.

Key words: Old Turkic, modern Uyghur, modern Uyghur dialects.

Bu sene eski Türk yazıtlarının dilinin çözülüp Türklerin, Türk tarihinin eski dil zenginliğiyle açıklanmaya başlanışının tam 120. muhteşem yılıdır. Aynı zamanda bu yıl, eski Tang Hanedanlığı'nın başkenti Xi-an'da Uygur şehzadesinin mezar taşının ve Temmuz ayında Moğolistan'ın Delgerhaan (Дэлгэрхаан) dağı yakınlarında yaklaşık 3-4 metre yükseklikte iki Türk yazıtının bulunduğu ve bundan sonra da önemli ve kıymetli bitiglerimizin

* Dr., Berlin Eyalet Kütüphanesi, aysima.miersulitan@sbb.spk-berlin.de

ortaya çıkacağına olan inancımızı asla kaybetmemiz gerektiğini idrak ettiğimiz şahane bir yıldır.

Eski Türk yazıtlarının okunması üzerine yapılan çalışmalarda ilk başarı, 1893'te yazıtları çözen Thomsen'e aittir. Şimdiye kadar eski Türk yazıtları üzerinde birçok bilim adamı tarafından ayrıntılı çalışmalar yapıldı ve çalışma sonuçları kitap ya da makale olarak çeşitli dillerde yayımlandı ve sürekli olarak da yayımlanmaktadır. Rus Türkologlarından başka Türkiye'den Necip Asım Aksoy, Hüseyin Namık Orkun, Talat Tekin, Ahmet Bican Ercilasun, Osman Fikri Sertkaya, Muharrem Ergin, Cengiz Alyılmaz, Mehmet Ölmez, Erhan Aydın gibi birçok Türkolog, yazıtları okuma ve yorumlama çalışmalarında çok büyük başarılar elde etmişlerdir. Bunlar, başka çalışmaların ortaya çıkmasına da vesile olmuştur ve olacaktır. Bu araştırmaların sonuçları, hepimizi kendi bilğimiz ve imkânlarımız dâhilinde yeni denemeler yapmamız konusunda da cesaretlendirmektedir.

Diller devamlı gelişmektedir. Bu yüzden bazı eski kelimeler kullanımdan çıkıyor ve ihtiyaca göre onun yerini yeni kelimeler alıyor. Böyle olmasına rağmen bugünkü mevcut dillerde eski dil unsurları korunmaya devam etmektedir. O yüzden mevcut diller, eski metinlerin dilini daha iyi anlamak için önemli araçtır. Bu durum tabii ki Türk dillerinde de söz konusudur. Bu nedenle, eski Türk yazıtlarındaki bazı sözcüklerin izlerini şimdiki modern Türk dillerinde aramak çok önemlidir.

Uygur dilinde ve çağdaş ağızlarında Orhon döneminden kalan birçok eski kelime, hâlâ korunmaktadır. Burada örnek olarak birkaç kelime göstermek istiyorum. Mesela:

Eski Türkçe

ag⁻¹ “tırmanmak, çıkmak“

*buḡ*³ “sıkıntı“

*budla*⁵ “burunsalık“

Çağdaş Uygurca

ağ⁻²

*muḡ*⁴

*buyla*⁶

1 BK D 37.

2 Kumul, Hoten ve Kaşgar'ın Pahpu ağızlarında *ağ*- fiili hâlâ kullanılıyor. Mesela: *bulut ağdı* „bulut yükseldi“ gibi. HUDS 8.

3 KT G3; BK K 2.

4 UTIL V, 240a.

5 IrkBi. 5; Orkun 1987, 266: *budllag* „?“; EDPT 305 a: *bo:dluḡ* „having a (tall, short, etc.) stature“; YKYIB 364, 5: *budlalaḡ* „burunsalıklı“.

6 UXL 149b: *buyla* (骆驼的)笼头.

<i>esiz</i> ⁷	“yazık“	<i>esit</i> ⁸
<i>içik</i> ⁹	“tabi olmak, bağımlı olmak“	<i>içik</i> ¹⁰
<i>kırgaqlıq</i> ¹¹	“kenarlı“	<i>kırğaqlıq</i> ¹²
<i>kidiz</i> ¹³	“keçe“	<i>kigiz</i> ¹⁴
<i>oz</i> ¹⁵	“geçmek, aşmak, ileri gitmek“	<i>oz</i> ¹⁶
<i>sınar</i> ¹⁷	“yarım, yarı; -den yana,-den tarafa“	<i>sınar</i> ¹⁸
<i>täyän</i> ¹⁹	“sincap“	<i>tiyin</i> ²⁰
<i>tez</i> ²¹	“kaçmak“	<i>töz</i> ²²
<i>toğr(a)k</i> ²³	“kavak“	<i>toğraq</i> ²⁴

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere eski ve yaşayan Uygurcada ortak olan kelimeler çoktur. Bu çalışmada bu ortak kelimeler üzerinde konuşmak istiyorum.

7 İkhe-Ashkhete, arka, 2-3); İkhi-Khanin-Nur; Talas I, 1; Talas IV; Talas V, 1; Uyug-Tarlık, I; Açıra, ön, 3-4; Açıra, sağ, 3; Uybat II, 5; Oya, arka, 1; Elegeş 7; Kejilig- obu 9, Abakan, ön 2; Abakan, sağ 1; Abakan, sağ 2; Elegest II, arka. Tekin 2006, 207-208.

8 UTIL VI, 261b: birär iş yaki narsigä qarita qattiq eçinğanliqini puşayman qilğanliqini bildüridu. Mäslän: *isit, sen bilän ötkän ömrüm* (Türkiye Türkçesi: Yazık, seninle geçen hayatıma).

9 KT D 10, BK D9; EDPT 25a: „to submit to an enemy or foreign ruler“.

10 UTIL VI, 192b.

11 BK K 11; EDPT 657a; Ölmez 2012, 316.

12 UTIL IV, 394a. Meselâ: *kırğaklık böz*.

13 BK D 1.

14 UTIL IV, 770b.

15 KT K7; BK D 31.

16 UTIL V, 645a.

17 T 40, EDPT 840b: *sınar közle* „one eyed“; Ölmez 2012, 320.

18 UTIL III, 699a: *sınar közlük adäm*.

19 BK K 11-12.

20 UTIL II, 503b.

21 KT D 34, Bk D 41; EDPT 572a: to run away, fly; Ölmez 2012, 322.

22 UTIL II, 138a.

23 IrkBi. 64; Tekin 1993, 26.

24 UTIL II, 251b, 252a.

Uygurcada bazı kelimeler vardır ki onlar Eski Türkçe döneminden kalmıştır, şimdiki edebî dilde hâlâ kullanılmaktadır. *içrâ*²⁵ kelimesini Clauson “situated within” diye yorumluyor (EDPT 31a). Tekin, User ve Ölmez de “içeri, içeride, bağlı” şeklinde anlamlandırıyor (Tekin 2003: 103; Tekin 2006: 142; User 2010: 306; Ölmez 2012: 313). Çağatay edebî dilinde bu kelime çok kullanılmış, sonradan kullanımdan kalkmıştır; ama Uygurca şiirlerde hâlâ göze çarpar. 20. yüzyıl ünlü Uygur şairi Nimşehit’in²⁶ “Bilim işqida“ adlı şiiri şöyle başlar:

“Jahan rānaliri içrā bilimdāk bir güzāl yar yoq,
Bilimdin özgā tutqan yar, bolur u gahida bar-yoq.”²⁷

Cihan güzelleri içinde bilim gibi güzel dost yok,
Bilimden başka dostun olursa o olur bir var, bir yok.²⁸

Bunlardan başka yine aynı anlamda olmamakla birlikte yakın anlamlı kelimeler de var. Örneğin:

süçig ²⁹	sweet, a sweet substance	[EDPT 796b]
<i>tatlı</i>		[Orkun 1987, 24]
<i>tatlı, hoş</i>		[Tekin 2003, 109]
<i>tatlı, hoş</i>		[Tekin 2006, 167]
<i>tatlı</i>		[User 2010, 184]
<i>tatlı, hoş</i>		[Ölmez 2012, 320]

Uygur ağızlarında *süçig* kelimesi *çüçük buya* “meyankökü” (UTIL II: 719a) anlamında kullanılıyor. Ondandır başka *çüçük* “ekşi” kelimesi *tili çüçük* “dili tatlı”, *çüçük awaz* “tatlı ses” olarak kullanılıyor. (UTIL II: 718a, 719a)

injan ³⁰	female camel	[EDPT 184a]
<i>ınğan</i>	“dişi deve”	[DLT IV, 217]

25 KTD 26, BK D 21.

26 Nimşehit’in aslı adı Armiya ili Sayrami (1906-1972) vatansever Uygur şairidir.

27 Tatlıq 1998, 11.

28 Burda makalemin Türkçesini kontrol etmeye destek olan ve bu şiiri çevirmemi tavsiye eden Prof. Hülya Kasapoğlu Çengel’e teşekkür etmek istiyorum.

29 KT G 5; BK K4.

30 IrkBi. 5.

<i>ingän</i> “female camel”	[Dankoff/Kelly III, 34]
<i>dişi deve</i>	[Orkun 1987, 266]
shecamel	[Tekin 1993, 9]
deve	[YKYIB 364]

Bu kelime Uygur dilinde *hingan* olarak mevcuttur ve hâlâ “dişi deve” anlamında kullanılmaktadır.³¹

Bu bildiride üzerinde durduğum kelimenin bir taraftan eski Türk yazıtlarında, diğer taraftan ise çağdaş Uygurca, Kazakça ve Kırgızcada³² kullanımlarını dikkate alarak birkaç sözcükle ilgili anlamlandırma teklifi sunmaya çalışacağım.

1. *kuyda : kunçuyum : yazıda : oğlum : ayıta : sizime : ayıta : **bökmedim** : adırıtım*
[Uyug-Turan, ön, 1]

Ölmez'in çevirisi: Kuyda prensesim yaylada oğlum söyleye, sizlerime söyleye doymadım ayrıldım³³

*kanım: elime : sizime : yuta : **bökmedim*** [Elegeş Yazıtı, 9]

Ölmez'in çevirisi: hanım elime, sizlerime ne çare doymadım³⁴

Orhon Yazıtları'ndaki *bök-* fiili şimdiye kadar “bıkmak, usanmak, doymak” diye tercüme edilmiştir.

bök-

<i>evük-</i> “to reside, stay”	[EDPT 9b]
yemekten bıkip, doyup usanmak. Bıkmak, gözü doymak, kanmak	[DLT IV, 107]
<i>doymak</i>	[Orkun 1987, 789]
<i>bökme-</i> “doymamak”	[YKYIB 28]

31 Osmanov 2006, 495: *iñjal (LopDi.)* ~ *hingan* (çişi töge); Menges 1943, XXXV: *tişisini iñgän däydu.*

32 Bu kelimeleri belki başka Türk dillerinde bulabilmek mümkündür; ama bu çalışmada sadece bu üç Türk dilindeki karşılıkları üzerinde konuşmak istiyorum.

33 Orkun 1987, 449.

34 Orkun 1987, 591.

Yukardaki görüldüğü üzere *bök-* fiilinin yorumlanmasında bir görüş ayrılığı dikkati çekmektedir.

Yudahin'in sözlüğünde *bökö-* kelimesi, “bir şeyden nefret etmek, doymak, bıkmak, tiksirmek” olarak yorumlanıyor.³⁵ Uygurcanın İli ağzında ise *bök-* fiili hâlâ kullanılıyor³⁶ çok yiyen ve çok yediği için hazımsızlık yaşayan hayvanlara *böküp ketiptu* denmektedir, yani çoktan doymuş anlamına gelir.

2. *yagru : kontokda : kèsre : ańıg bilig : anta : öyür : ermiş*

edgü: bilge: kişig: edgü: alp kişig: yoritmaz: ermiş

Bir kişi : yańılsar : uguşı : bodunu : böşükiñä : tegi : kıdmaz : ermiş
[KT G5-G6]

Ölmez'in çevirisi: Yakına yerleştikten sonra da gereken kötülüğü orada düşünürlermiş, bilgi ve yiğit insanları ilerletmezlermiş. Bir kişi suç işlese bütün kavmini, halkına varıncaya kadar öldürmezlermiş.³⁷

kıd-	<i>gitmezlermiş</i>	[Thomsen1993, 126]
	<i>spare (?)</i>	[EDPT 595a, b]
	<i>barındırmak</i>	[Ergin 1991, 18]
	<i>ilerletmek</i>	[Orkun 1987, 25]
	<i>canını bağışlamak</i>	
	<i>ve esirgemek</i>	[Ilhan 2004, 126]
	怜悯, 同情 “merhamet et-”	[Geng 2002]
	饶恕 “merhemet et-”	[Geng 2005, 118]
	<i>öldürmek</i>	[Tekin 2003, 105]
	<i>öldürmek</i>	[Tekin 2006, 150]
	<i>öldürmek</i>	[User 2010, 351]
	<i>öldürmek, katletmek</i>	[Ölmez 2012, 315]
	<i>sağ bırakmamak</i>	[Aydın 2012, 41]

Clauson *uguşı : bodunu : böşükiñä : tegi : kıdmaz : ermiş* “they didn’t spare (?) his clan and people right down to (infants in) the cradle” olarak tercüme ediyor (EDPT 595a, b). Clauson da emin olmadığı için *spare* fiilinin sonuna

35 Mesela: *mayga bököp kaldım* “yağdan bıktım, ondan tiksiniyorum” bk. KS 137a.

36 UXL 151a: *bök-* 厌食.

37 Ölmez 2012, 89-90.

soru işareti koyuyor. Radloff *böşükiñä tegi kıdmaz* kelimelerini “sie machen sich nicht an die Besten (die Erprobten) von Ihnen“ şeklinde tercüme ediyor.³⁸

Kırğızcada *kıy-* “acımamak” manasınada gelmektedir. Mesela; *canın kıydı* demek kararını veremedi ya da cesaret edemedi şeklinde yorumlanmaktadır.³⁹ Eğer bu fiili, geniş zaman olumsuz çekimiyle düşünürsek *kıyma-* fiili “kararını vermek, cesaret etmek” anlamını veriyor. *qiy-* fiili Uygur ağızlarında “imkân ya da şans vermek, uymak, itaat etmek, müsaade etmek, izin vermek” manasında hâlâ kullanılıyor. bk. UTIL IV, 464.

Geng 2002 yılında yayımladığı makalesinde *kıd-* fiilinin, Kazakçadaki *qıyma* “merhamet, acıma, duygudaşlık”⁴⁰ kelimesiyle aynı kökten geldiğini ileri sürerek, son satırı: “当一个人犯错误时，他们甚至不怜悯其族人，甚至摇篮中的婴儿。”⁴¹ yani “eğer bir kişi suç işlerse, onlar onun milletine hatta beşikteki çocuğuna bile merhamet etmiyorlarmış.” diye tercüme ediyor.

İlhan, en son satırı ve bir önceki satırı “iyi bilge kişiyi, iyi cesur kişiyi ilerletmez-yürütmez imiş ve bir kişi ayrılmaya kalksa; kabilesi, milleti, beşiğine, beşikteki çocuğuna kadar canını bağışlamaz imiş.”⁴² şeklinde anlamlandırıyor. Onun için burda *kıdmaz* fiilini “öldürmezlermiş” diye tercüme edersek önceki satırayı itiraz etmiş oluruz. Yani mantık olarak uygun değil. Dolayısıyla burada Geng ve İlhan tarafından yapılan düzeltmenin tamamen doğru olduğu düşüncesindeyim.

3. *kañım : türük: bilge : kağ(a)n ...alıtı sir: tok(u)z oğ(u)z : kidiz kerekülüg: begleri: bodunu ...* [BK D1]

Ölmez'in çevirisi: babam Türk Bilge [kağan ... Al]tı Sir, Tokuz Oğuz, keçe çadırılı beyleri halkı ...⁴³

Thomsen *tok(u)z oğ(u)z : iki ädiz käräkül(ü)g begleri* “toquz oğuzların yiğit beyleri” olarak tercüme etmiştir (Thomsen 1993: 140). Thomsen burda *k(e)r(e)kül(ü)g* kelimesi üzerinde tam olarak bir açıklama vermiyor.

kerekülüg kärägä “das Jurtengitter, Holzgitter, welches die senkrechte Jurtenwand bildet.”⁴⁴ [Radloff II, 1090b]

38 Radloff II, 790b.

39 KS 463b.

40 QXS 671b.

41 Geng 2002; Geng 2005, 118: 一人有错，连其族人，人民，后辈都不饶恕。

42 İlhan 2004, 127.

43 Ölmez 2012, 137.

44 Radloff II, 109b. bk. Kärägä ail “die Gitterjurte”.

<i>kere:kü</i> “the lattice-work wooden frame” which supports the felt covering of a yurt. “tent framework”. [EDPT 744a]
<i>keregü</i> “çadır, kışlık ev” [DLT IV, 302]
çadır [Orkun 1987, 811]
诸重要 “en önemli, en mühim” [Geng 2005, 148]
çadırılı, göçebe [Tekin 2003, 105]
çadırılı, göçebe [Tekin 2006, 149]
<i>käräkü</i> “çadırılı, göçebe” [User 2010, 242]
<i>kerekülüg</i> “çadırılı?” [Ölmez 2012, 315]

Geng *kerekülüg* kelimesinin sıfat olduğunu buradan hareketle düşünerek “en önemli, en mühim” manasını vermiş ve satırı *äki ädiz käräkülüg bağlär okuyup* “二姓阿跌诸重要官员”⁴⁵ (Er xing (boy adı) ve Adie (boy adı) lerin en önemli beyleri) şeklinde yorumlamıştır.

Erhan Aydın *kerekülüg* kelimesini bir Türk boyu, bir türk topluluğu olarak düşünüp satırı “*k(a)ñ(i)m : türük: bilg[e : k(a)ğ(a)n ... (a)l]tı sir: tok(u)z oğ(u)z : eki ediz k(e)r(e)kül(ü)g begleri bod(u)nı ...*” olarak okumuş “Altı sirlere, Dokuz Oğuzlar, İki edizler, kerekülü beyleri milleti” diye tercüme etmiştir.⁴⁶ Aydın’ın *kerekülüg* kelimesi üzerindeki yorumu, başka yorumlara göre farklıdır. Yani o, *kerekülüg* kelimesini, “çadır, yurt” manasında değil, lı/li beyler gibi topluluk anlamı veren *kerekülü beyler* olarak yorumlamayı ve bunun daha doğru olacağını ifade ediyor.

Yukarda görüldüğü üzere “*kerekülüg*” kelimesinin yorumunda bir görüş ayrılığı dikkati çekmektedir.

Eski Türkçe Xuanzang biyografisinin VI. kitabında Çince *shi zhang su dan* 施帳宿旦 (250a, 09) *anta käräkü tiktürti tünädi* “orada çadır kurmuş ve konaklamış” olarak tercüme edilmiş.⁴⁷ Çince *zhang* 帳 kelimesi genellikle Xuanzang biyografisi’nde *taoçañ* olarak tercüme ediliyor; ama burada *käräkü* olarak geçiyor. *Dıvanü Lügati’t-Türk*’te de *kerege* “çadır iskeleti” anlamında yorumlanıyor. Yudahin’in *Kırgız Sözlüğü*’nde *kerege* kelimesine “Keçe evin duvarını teşkil eden ağaç kafes”⁴⁸ diye açıklama yer alır. Uygurca ve Kazakçada

45 Geng 2005, 148.

46 Aydın 2005, 23-31.

47 Ht IV, 1558.

48 KS 441a; DLT IV, 302: *Çadır iskeleti*.

aynı kelime çadır değil, çadırın iskeletini oluşturan ağaçlı dokuma manasında kullanılıyor.⁴⁹ Kazakçada hatta *keregele*-⁵⁰ fiili de dikkatimizi çekiyor.

4. [...] **ärmiş : kagan [...] eki ermiş : anta adın : ödkünç : kagan ärmi[ş]**
... üçün : otuz : tatar [...] el] : tut[dı]⁵¹ : **ançıp : yaşı tegdi** [Tes D2-D3]

Ölmez'in çevirisi: Hakan ... iki imiş. Bundan başka ödkünç (?) hakan imiş. ... için Otuz Tatarlar [...] ülkeyi] yönetti, öylelikle yaşlandı.⁵²

Bu satır, Tes Yazıtı'nda yer alır. Tes Yazıtı, eski Türk yazıtları içinde çok bozulmuş yazıtlardan biridir. Dolayısıyla metinde ne anlatıldığını çözmek oldukça zordur. *ödkünç* kelimesi, bu yazıtta geçer.

Şu ana kadar şöyle anlamlandırılmıştır:

ödkünç	vorübergehend, vergänglich, unbeständig [Radloff I, 1270a]
<i>ötkünç</i>	“story, narrative” [EDPT 25a]
<i>ötkünç</i>	“hikâye” [DLT IV, 468]
<i>ötkünç</i>	“taklit” [KutBi III, 366]
<i>ötkün-</i>	“to feign” [OTWF I, 277]
移地健	“özel bir hakan adı” [Geng 2005, 222]
sahte, taklit	[User 2010, 175, 327]
sahte	[Aydn 2011, 35]
? Kağanı niteleyen bir sözcük	
ancak anlamı kesin değil; <i>sahte</i>	[Ölmez 2012, 319a]

Daha sonraki satırda böyle anlatıyor ... *üç(ü)n ot(u)z tatar [...el] tut[dı]* yani “... için Otuz Tatarlar [...] ülkeyi] yönetti”. Öyleyse *ödkünç* kelimesi ne demek oluyor? Bence kelimenin anlamıyla ilgili iki ihtimal vardır. İlki: Eğer bu kelime Ölmez'in dediği gibi kağanı niteleyen bir kelime ise bu kelimeyi geçici ya da temsil eden diye anlamlandırmak gerekir. Radloff'un sözlüğünde *ötkünç* “geçen, geçici” olarak geçiyor. Uygurcada *ötkünçi* kelimesi “geçen,

49 UXL 797b: 木柜加墙; QXS 518b: 木栅栏, 格扇.

50 QXS 518b: 用木栅栏, 格扇围起来或立起来.

51 User 2010, 474: ... üç(ü)n ot(u)z [...] el] tut[dı].

52 Ölmez 2012, 246.

geçici” anlamına gelmektedir.⁵³ Dolayısıyla *ötkünç kagan* kelimelerini “sahte hakan” değil, büyük bir ihtimalle “sembolik yani geçici hakan” diye tercüme etmek daha mantıklı olur. Çünkü, eski dönemlerde tahta çıkan Prens eğer küçük çocuk olursa, onun dayısı prens büyüyene kadar geçici olarak Hakan olarak görev almaktadır. Prens ergenlikten çıkıncaya kadar tahtı ona vermek zorunda kalmaktadır. Onun için gerçek hakanın dayısı burada geçici olarak devlet işlerine bakar.

Bir başka ihtimal ise, *ötkünç kagan*’i özel bir Hakan adı olarak kabul etmek gerekir. Geng 2005’teki yayınında aynı kelimeyi *öd känç*⁵⁴ okuyarak ve bu kelime üzerinde durarak bunun Moyunçur Kağan’ın esas adı olduğunu ileri sürmüştür; ancak bu mümkün olmayabilir.

5. üçünç : yegen silig begin : kedimlig : torug at : binip : tegdi : ol at anta : ölti : yarıkınta : yalmasınta : yüz artok : okun urti : yüzliñe : başıña : bir t[egmedi] ... [KT D 33]⁵⁵

Ölmez’in çevirisi: üçünç olarak Yeğen Silig begin Zırhlı doru atına binip hücum etti. O at(da) o hücumda öldü. Zırhından, kaputundan yüzden fazla okla vurdular, yüzüne (ve) başına birisi [bile değmedi] ...⁵⁶

Gördüğümüz gibi altı çizili olan kelimenin asli yazıtındaki ifadesinin sonu bozulduğu için zaten YZ olarak karşımıza çıkıyor. Bu ifadeyi birkaç bilim adamı aynı bakış açısıyla kelimeyi *yüziñe* şeklinde okumuşlar ve kelimeyi aşağıdaki gibi mana vermişler:

yüziñe

<i>yüzkä</i>	[Thomsen 113]
<i>yizke</i> “yüzüne”	[Orkun 1987, 44]
<i>yüzüne</i>	[Ergin 1991, 76]
面部 “yüzü”	[Geng 2005, 130]
<i>yüzüne</i>	[Tekin 2006, 33; User 2010, 222; Ölmez 2012, 98]
	[Aydın 2012, 56]

53 UTIL V, 791a.

54 Geng 2005, 224: 可音译为“移地健”(即牟羽可汗的本名).

55 *Tekin’in çevirisi:* üçüncü olarak Yiğen Silig Bey’in giyimli doru atına binip hücum etti. O at(da) orada öldü. (Kül Tigin’i) zırhından (ve) Kaftanından yüzden fazla okla vurdular. (ama) yüzüne (ve) başına bir (ok bile) değmedi ... Tekin 2006, 33.

56 Ölmez 2012, 97-98.

Yukarıda verilmiş olan Kültegin Yazıtı'nın D 33 kısmından alınmış bölümde altı çizili kelime okuma ve buna bağlı olarak yorumlama farkı yine gözlerdin kaçmamaktadır. Buradaki muhalefet aslında “𐰽𐰺𐰽” ifadesinden kaynaklanmaktadır.

1951 senesinde Malov bu durumu Orkun, Tekin ve Ölmez'den farklı olarak değerlendirip bu ifadeyi *jizäk*⁵⁷ şeklinde okuyup “авангард”⁵⁸ anlamını vermişti. *Yezek* kelimesine Clauson “advance guard”⁵⁹, DLT⁶⁰ ve KutBi⁶¹ da ise “öncüsü, Asker öncüsü” manası vermişlerdir. Malov'un çevrisinde *jizäk* kelimesi tümcenin öznesi, diğer çevrilerde *yüziğe* şeklinde okulduğu için *tegmedi* yüklemine yönelme hâli olmuştur.

Yazıtı bakarsak burda zaten iki harf kaybolmuş. Yüz hep başa dâhil olduğu için *yüziğe* okumakya göre *yezek* okumak daha doğru olma ihtimali çoktur.

Uygurcanın Lopnur ağzında *yezek* kelimesi “hücum, saldırış; darbe” manasında kullanılıyor.⁶² Eğer bu cümleyi Uygurcanın Lopnur ağzındaki anlamına bakarak çevirirsek *yezek* kelimesi cümlede tümleç olarak cümleinin öznesi olan Kül Tegin'in başına hiçbir saldırış yapamadığından haber veriyor. Dolayısıyla bu cümleyi “üçünç olarak Yeğen Silig begin zırhlı doru atına binip hücum etti. O at(da) o hücumda öldü. Zırhından, kaputundan yüzden fazla okla vurdular, başına hiç hücum [yapamadığı] ...” diye tercüme etmek daha mantıklı olabilir.

Burada şunu söylemek gerekir ki, Uygurca ve onun ağızlarında eski Türkçe döneminden kalan pekçok kelime vardır. Bazı kelimeler esas anlamını kaybetmiş olmasına rağmen yakın anlamda kullanılmaya devam etmektedir. Bundan dolayı bugünkü Uygur dili üzerindeki araştırmalar Türkoloji için oldukça önemlidir.

Kısaltmalar:

DLT	ATALAY 2006
EDPT	CLAUSON 1972
HUDES	Hazırqı zaman Uygur tiliniñ di'alekt vâ şeviliri luğiti 2007
KS	YUDAHIN 1945
KutBi	ARAT 1979

57 Malov 1951, 31.

58 Malov 1951, 41.

59 EDPT 986 b.

60 DLT III, 88-23.

61 KutBi III, 537.

62 Osmanov 2006, 502: zerbe, dekke.

OTWF	ERDAL 1991
QXS	Qazaqşa-Xanzuşa Sözdik/哈汉辞典 2005
UXL	Uygurçä-Xänzuçä Luğät/维汉大词典 2007
UTIL	YAKUP/ĠÄYRURANI et al. 1990-1999
YKYIB	AYDIN/ALIMOV/YILDIRIM 2013

Kaynaklar:

- ARAT, R R., *Kutadgu Bilig III*, İndeks (Neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul 1979.
- ATALAY, BESİM, *Divanü Lügati't Türk III*, Ankara 1941.
- *Divanü Lügati't Türk* (Dizin), Ankara 1943.
  - *Divanü Lügati't Türk III-IV*, Ankara 2006.
- AYDIN, ERHAN, "Kerekülüg Begleri", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. 10-1, 2005: 23-31.
- *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya 2011.
  - *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilgä Kagan, Tonyukuk, Ongi, Küli çor)*, Konya 2012.
  - /RYSBEK ALIMOV/ FIKRET YILDIRIM, *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig*, Ankara 2013.
- CLAUSON, SIR GERARD, *An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford 1972.
- DANKOFF, ROBERT /JAMES KELLY 1982-1985, *Mahmūd al-Kāşgārī: Compedium of the Turkic dialects (Dīwān Luğāt at-Turk)*. Ed. and transl. with introduction and indices. Parts I-III. Harvard University.
- ERCILASUN, AHMET BICAN, "Bir kişi yanılısar Oğuşı Bodumu Bişükine tegi kıdmaz ermiş (KT G 6 = BK K 4) ibaresi üzerine", *TDK Yayınları*, Ankara 1995: 83-89.
- ERDAL, MARCEL, *Old Turkic Word Formation*. I-II. Wiesbaden 1991. (Turcologica. 7.)
- ERGIN, MUHERREM, *Orhun Abideleri*. İstanbul 1991.
- GENG SHIMIN, 若干古代突厥词的考试, *Minzu Yuwen* 4, 2002: 60-62.
- 古代突厥文碑铭研究. Beijing 2005.
- ILHAN, NADIR, "Yañılısar ... Bişükine tegi kıdmaz ermiş", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2. Elazığ, 2004: 121-128.
- JILAN, PĀRHAT, *Hazırqi zaman uyğur tiliniñ di'alekt vā ševiliri luğiti*. Beijing 2007.
- МАЛОБ, С. Е., Памятники Древнетюркской Письменности. Москва 1951.
- MENGES, KARL HEINRICH, *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan. II, Aus dem Nachlass von N. Th. Katanov herausgegeben*. Berlin 1943.
- ORKUN, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları. Ankara 1987.
- OSMANOV, MIRSULTAN, *Hazırqi zaman uyğur tiliniñ lopnur di'alikti*. Ürümçi 2006.
- ÖLMEZ, MEHMET, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk yazıtları: Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara 2012.

- Qazaqşa Xanzuşa Sözdik 哈汉辞典. Beijing 2005.
- RADLOFF, WILHELM, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialekte*. I-II. 's-Gravenhagen 1960.
- TATLIQ, ÄRŞİDİN: *Nimşehit Äsärleri*. Ürümçi 1998.
- TEKİN, TALAT, *Irk Bitig: The Book of Omens*. Wiesbaden 1993.
- *Orhon Yazıtları-Kültegin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Istanbul 2003.
- *Orhon Yazıtları*. Ankara 2006.
- “*On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions*”, UAJb 35,1964: 134-144.
- THOMSEN, VILH., *Orhon ve Yenisey yazıtlarının Çözümü ilk bildiri. Çözülmüş orhon yazıtları*. (çev. Vedat Göken). Ankara 1993.
- Uçar, Erdem (çev), “Eski Türk yazıtlarında yanlış yorumlanan bir kelime üzerine”, *Turkish Studies / Türkoloji Dergisi* 1, 2, 2006: 201-211.
- USER, HATİCE ŞİRİN, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*. Konya 2010.
- Uygurçä Xänzuçä Luğät* 维汉辞典. Beijing 2007.
- ÜSTÜN, MEHMET CİHAT, “Türk Asıllı Türkologların Orhun Yazıtlarını okuma ve yorumlamalarındaki Farklılıklar üzerine Notlar”, *Turkish studies: International Periodical for the Language, literature and history of Turkish or Turkic*, Volume 5/2, 2010: 1383-1404.
- YAKUP, ABLIZ / ĞÄNİZAT ĞÄYRURANI u.a., *Uygur tiliniñ izahliq luğiti*. I–VI. Ürümçi 1990–1999. (diğer yazarlar: Zayit Hewil, İsmayil Qadir, Hämdulla Abduraxman, Abliz Ämät, Pärhat Nur)
- YUDAHİN, K. K., *Kırgız Sözlüğü* C I, (A-J), Ankara 1945.

